

TANZİMAT DÖNEMİ OSMANLI DİPLOMASİSİNE GENEL BİR BAKIŞ

Cemi KARASU

GİRİŞ

Tanzimat Dönemi (1839-1876), Osmanlı Devleti'ndeki diplomatik faaliyetler bakımından önemli özellikleri olan bir zaman kesitidir. Osmanlı Devleti bu dönemde sorunların çözümünde diplomasiyi ön plâna çıkardı, bunda da geniş ölçüde başarılı oldu. Bir yandan Hariciye Nezareti başarılı bir örgüt kimliğine kavuştu, yabancı ülkelerdeki Osmanlı elçileri verimli çalışmalar yaptılar; diğer yandan İstanbul'daki yabancı elçilerle çağdaş düzeyde ilişkiler kuruldu¹. Böylelikle Tanzimat Dönemi boyunca İstanbul Avrupa diplomasisinin vazgeçilmez odak noktalarından birisi haline geldi. Yabancı ülkelerde ikamet elçiliklerinin kurulması, Reisülküttablık makamının Hariciye Nezareti'ne çevrilerek etkin şekilde örgütlenişi ve dönemin uluslararası dengeleri bu başarıdaki önemli unsurlar oldular.

Osmanlı Devleti'ndeki yabancı elçilik faaliyetleri Fatih devrinde İstanbul'da görev yapan Venedik Balyoslarına kadar geri götürülebilir. Devletin büyüyerek ilişkilerinin artması ile Avusturya, Rusya, İtalya Kent Devletleri, İspanya, Portekiz, Fransa, İngiltere, Lehistan gibi devletlerin elçileri Osmanlı topraklarında boy göstermeğe başladılar². İlk Osmanlı ikamet elçilerinin görevlendirilmeleri ise III. Selim döneminde gerçekleşti. Eski bilgi edinme kaynakları (ki bunlar arasında sınır vilayetlerinin valileri, Kırım Hanları, Eflâk ve Boğdan Voyvodaları, Babıalî Tercümanı sayılabilir) artık güvenilir ve verimli olmaktan çıkmışlardı. Gelişen olaylara karşı daha ça-

1. Daha önceleri elçilere devlet temsilcisi değil misafir işlemleri yapıldı. İşçileri ve harcamaları devlet tarafından karşılanırdı. bkz. Cevdet, Tarih, İstanbul, 1309. c. VI/128. Temsil ettikleri devlet ile Osmanlıların ilişkileri bozulunca yabancı elçiler Yedikule Zindanına atılırlardı. bkz. Cevdet, VIII/100

2. Cahit BİLİM, "Tercüme Odası", OTAM, I (Ankara Haziran 1990), s. 29

buk ve etkin önlemler ortaya konmalıydı. Bu nedenlerle Avrupa'nın önde gelen merkezlerinde ikamet elçilikleri kurulması kararlaştırıldı³. İlk olarak 1793'te Londra'da daha sonra 1797'de Paris, Berlin, Viyana'da elçilikler kuruldu. Ancak diplomatik deneyimsizlik, yabancı dil bilmeme, farklı bir kültürle karşılaşma gibi nedenlerle bu ilk girişim başarıya ulaşamadı⁴. Belli bir entellektüel birikim sağlandıktan sonra ikamet elçilikleri II. Mahmud döneminde ihya edildi.

Dışişleri ile ilgili faaliyetleri yürüten Reisülküttab Divan üyesi değildi. Reisülküttablar "erkân-ı devlet"ten değil "rical-i devlet"ten sayılıyorlardı. 12 Mart 1836 tarihinde Reisülküttablık "Hariciye Nezareti"ne çevrildi ve rütbeleri vezarete yükseltildi. Reisülküttab iken Hariciye Nazırı ünvanını ilk alan kişi ise Mehmed Akif Paşa oldu⁵.

Gelişen uluslararası olaylar ve kurulan dengeler, Osmanlı Devleti'nin diplomasi politikasını uygulamada kolaylık sağlıyordu. Rusya'nın sıcak denizlere inme siyasetinin diğer Avrupalı devletlerin çıkarlarına ters düşmesi Osmanlıların işini bir ölçüde kolaylaştırıyordu. İngiltere XVIII. Yüzyılın sonlarından itibaren Hint sömürge yolunun güvenliği nedeniyle Osmanlı Devleti ile ilişkilerine daha çok önem verdi⁶. Fransa ise 1789 Devriminden sonra Avrupa'da İngiliz nüfuzunu kırma, bu nedenle de Osmanlı Devleti'ni kendi yanına çekme politikası gütmeye başladı⁷. Avusturya'nın çıkarları ise en çok Rusya'nın Balkanlardaki genişleme siyasetinden etkileniyordu.

Ne var ki XIX. Yüzyılın bu karmaşık dengelerine rağmen Avrupa devletleri bazı konularda ortak hareket edebiliyorlardı. Örneğin Yunan İsyanının Avrupa kamuoyunda yarattığı ortak düşünce doğrultusunda hareket eden Avrupalı devletler Yunanistan'ın Osmanlı Devletinden kopması için gerekli zemini hazırlamışlardı⁸.

3. Enver Ziya KARAL, Selim III'ün Hat-tı Hümayunları Nizam-ı Cedit 1789-1807. 2. Bs. Ankara, 1988. s. 169 vd.

4. Genel bilgi için bkz: Ercümen KURAN, Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri. 1793-1821. Ankara, 1968.

5. Halil İNALCIK, "Reisülküttab" Mad. İA; Carter V. FINDLEY, "The Foundation of The Ottoman Foreign Ministry" JMES, 3, (1972) s. 405 vd.

6. Ali İhsan BAGIŞ, "Rusların Karadeniz'de Yayılması Karşısında İngiltere'nin Ticari Endişeleri" "Birinci Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi" Tebliğleri, Ankara, 1980. s. 213

7. Bkz: İsmail SOYSAL, Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802) 2. Bs. Ankara, 1987. s. 328 vd.

8. Şerafettin TURAN, "1829 Edirne Anlaşması" DTCF Dergisi c. 9 1-2. sayı. (1951).

TANZİMAT FERMANI'NA DOĞRU

Gerek III. Selim ve gerekse II. Mahmud dönemlerinde devletin belli alanlarda reformlar yapmadan ayakta duramayacağı anlaşılmış, bazı yenilik hareketlerine girişilmişti. Ancak devletin tüm kişi ve kuruluşlarıyla çağdaş bir düzene hazır olduğu düşünülemezdi. Modern devlet anlayışına en yakın olanlar Tercüme Odası gibi kurumlardan yetişerek Batı hakkında fikir sahibi olan bürokratlardı. Bu bürokratlar daha sonraları başta Hariciye olmak üzere devletin yüksek kadrolarında yer alarak ülkenin kaderinde söz sahibi oldular⁹.

Tanzimat bürokratlarının yıldızı Mustafa Reşid Paşa (1800-1858) idi. O ve yetiştirdiği Mehmed Emin Alî Paşa (1815-1871), Keçecizade Mehmed Fuad Paşa (1815-1869) gibi bürokratlar Tanzimat Dönemi boyunca Saray karşısında Babialî'nin egemenliğini sağlayarak devleti diplomatik yaklaşımla ayakta tutmayı başardılar. Reşid Paşa devletin ayakta durabilmesi için yenileşme çabalarının sürmesi, Padişah'ın bu konuda istek ve irade sahibi olması, yabancı devletlerin de Padişah'ı desteklemeleri gerektiğine inanıyordu¹⁰. Yapmayı düşündüğü reformları Londra'da elçi olarak bulunurken İngiltere'nin eski İstanbul elçisi Stratford Canning ile tartıştı. Canning işe en başından yani can ve mal güvenliğinden başlanması gerektiğini savundu. Reşid Paşa bunlara şeref ve haysiyetin korunmasını da ekledi¹¹. Bu ön fikirlere hazırlanmağa başlanan reform taslağı Tanzimat Fermanı şeklinde uygulama alanına çıktı. Fikir babası Mustafa Reşid Paşa olan bu fermanı yayınlamakla padişah -ya da geniş anlamıyla devlet- çağdaş bir yapıya kavuşma yolunda kendi vatandaşlarına ve yabancı devletlere karşı bir yükümlülük altına girmiş oluyordu. Bu ferman aynı zamanda yabancı devletlerle diyalogta asgari müşterek zemini oluşturdu. Tanzimat Fermanı Reşid Paşa'nın Avrupa uygarlığından aldığı ilhamlar ve çıkardığı yorumlar ölçüsünde batıdan etkilendi¹².

9. Bilim. s. 40 vd.

10. Bayram KODAMAN, "Mustafa Reşid Paşa'nın Paris Sefirlikleri Esnasında Takiptiği Genel Politikası" Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildirileri, Ankara, 1987. s. 74

11. Stanley LANE-POOLE, Lord Stratford'un Türkiye Hatıraları. (Kısaltarak çev: Can Yücel) Ankara, 1959, s. 119.

12. Bkz: Enver Ziya KARAL, "Gülhane Hatt-ı Hümayununda Batının Etkisi", Belleten XXVIII/112 (Ekim. 1964).

TANZİMAT FERMANI'NIN İLANINDAN SONRAKİ SORUNLAR KARŞISINDA OSMANLI DİPLOMASİSİ

Tanzimatın ilanından sonra uluslararası sorunlar birbiri ardına ortaya çıkmaya başladı. İlk sorun Boğazlarla ilgiliydi. 1833 Hünkâr İskelesi Anlaşması ile Boğazların kapalılığı prensibi kabul edilmişti. Bu anlaşmanın süresi 1841 yılında doluyordu. Bu anlaşmanın yeni hükümlerle uzatılması konusu derhal uluslararası bir sorun haline geldi Çünkü Avrupa'nın büyük devletleri Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki himaye yaklaşımının devamını istemiyorlardı. Kaldı ki Boğazların tüm ülkelere kapalı olması Rusya'nın engellenmesi açısından Batılı devletlerin yararına idi. Bu amaçla Osmanlı diplomasisi Boğazların kapalılığını uluslararası garantiye bağlamak amacıyla batılı devletlerin katıldığı bir sözleşmeye razı oldu. Karşılığında ise Osmanlı Devleti'nin Boğazlar üzerindeki egemenliği kalktı¹³.

Bu uluslararası çözüm batılı devletleri cerasetlendirdi. Osmanlı Devleti'nin sorunlarına daha fazla müdahale eder oldular. Çok geçmeden Lübnan olayları patlak verdi. Lübnan bir dinler ve mezhepler mozayığı yapısındaydı. Huzuru çok hassas dengelere dayanıyordu. En ağırlıklı gruplardan Maruniler katolikler ve Fransa tarafından sahipleniyorlardı. İngiltere ise Fransa'yı dengelemek amacıyla giriştiği misyonerlik faaliyetleriyle Dürziler arasında protestanlığı yaydı. Böylelikle Lübnan'da katolik-protestan çekişmesi yaşanmaya başladı. Emir Kasım'ın katolik olması ve Marunileri desteklemesi Dürzileri rahatsız ediyordu. Sürekli tahrik edilen Dürziler sonunda emirlik merkezi Deyrül-Kamar'da Marunilere saldırdılar. Olaya ilk müdahale eden Sayda Müşiri Selim Paşa gerekli önlemleri alarak bazı Marunilere silah dağıttı. Olayın ulaştığı boyutlar sorunun uluslararası bir hal almasına yetti¹⁴.

Olaya ilk müdahale eden Fransa Dışişleri Bakanı Guizot oldu. Paris'teki Osmanlı elçiliğine giderek durumu protesto etti, gerekli düzenlemelerin acilen yapılmasını istedi. İngiltere'yi ise rahatsız eden din değiştirmeler idi. Yeni protestan olanlara İslâm dininin kuralları uygulanırsa daha büyük sorunlar çıkabilirdi. İngiliz elçi Hariciye Nazırı Rıfat Paşa'yla görüşerek "Avrupa'da kalmak istiyorsanız din yüzünden kan dökmeğe son vermelisiniz" yollu istekte bulundu. Fakat Rıfat Paşa'nın tepkisi sert oldu¹⁵:

13. Cemal TUKİN, Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi, İstanbul, 1947. s. 227

14. Lütü Efendi, Tarih-Lütü, İstanbul 1290, c. VIII/4 vd.

15. Edouard ENGELHARDT, Tanzimat, (Çev: Ayla Düz), İstanbul, 1976. s.88

"... Siyaset alanında Avrupa'nın öğütlerini daima saygı ile karşılayacağız. Fakat din konusunda bağımsızlığımızı saklamağa kararlıyız. Din, kanunlarımızın temeli, hükümetimizin esas ilkesidir. Değil biz Padişah bile bu alanda en ufak bir değişiklik yapamaz. Vicdanımızı sızlatan tasarrufları engelleyeceğimize dair size söz vermek isteriz ve veririz. Fakat hukukumuzun temel direklerinden birini lağveden bir emirname isterseniz iktidarımızı kökünden baltamış olursunuz, halkımızdaki itaat duygusunu yok edersiniz. Huzurumuzu istiyoruz derken imparatorlukta ayaklanmaların çıkmasına yol açarsınız..."

Bu cevap Tanzimatın reformcu karakterinin protestanlıktaki gibi din reformuna yönelmeyeceğini kesin bir şekilde dile getiriyordu. Ne var ki Avrupa, Osmanlıların reform politikasını desteklerken elbette bir karşılık bekleyecekti. Canning bunu nazik bir dille hatırlatmaktan geri durmadı¹⁶:

"... İngiltere Saltanat-ı Seniyye hakkında sürekli iyi niyetlerini dile getirmekte, Devlet-i Aliyyenin mutluluğunu politikasının temeli saymaktadır. Nitekim Mısır Sorununu Osmanlı Devleti, İngiltere'nin yardımı ile atlatılabildi. Bu nedenle İngiltere'nin sözüne kulak vermemek doğru değildir..."

Konunun peşini bırakmayan Stratford Canning Fransız Elçisi Bourqueney ile birlikte mürted (din değiştirme) davalarına itiraz etme hakkı tanıyan bir ferman elde etti. Çabalarını sürdüren Canning 1845 yılında Kudüs'te bir protestan kilisesi kurulmasını sağladı; 1850 yılında ise protestanlara millet olma hakkı tanınarak Osmanlı millet sistemi içine dahil edildiler¹⁷.

Lübnan Sorunu'na kesin çözüm sağlamak üzere Hariciye Nazırı Şekib Efendi gönderildi. Şekib Efendi iç bölgelerdeki yabancıları Beyrut'a toplayarak tahrikleri önledi, halkın elindeki silahları topladı. Silahların toplanmasından rahatsız olan Fransız Dışişleri Bakanı Guizot'u yatıştırmak Paris Elçisi Mustafa Reşid Paşa'ya düştü. Şekib Efendi Kaymakamların yönetiminde her cemaatten 10'ar kişilik meclisler oluşturdu. Yabancı baskılarına ve kışkırtmalarına rağmen kurulan bu "Şekib Efendi Düzeni" Lübnan'a 15 yıllık bir barış sağladı¹⁸.

16. Reşat KAYNAR, Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat, 2. Bs. Ankara, 1985. s.457.

17. Gülnihal BOZKURT, Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914), Ankara, 1989, s. 43, 178 vd.

18. Lütüfî, VIII/64 vd.

Osmanlı diplomasisinin diğer bir başarılı sayfası ise macar mültecileri sorununa aittir. Macaristan'ın Avusturya ile çekişmesi bağımsızlığını ilanı karşısında Avusturya Rusya ile anlaşarak Macarları ezmeğe karar verdi. İki büyük güç arasında sıkışan başta bağımsız Macaristan'ın lideri Layoş Kossuth olmak üzere Macar ihtilalcileri Osmanlı topraklarına sığındılar. Avusturya ve Rusya "suçlu" saydıkları bu sığınmacıların derhal iadesini istediler. Osmanlı Devleti ise bu "misafirleri" geri vermeyeceğini bildirdi¹⁹. Uygur dünyanın temsilcileri olarak Fransa ve İngiltere Osmanlı Devletinin yanında yer aldılar. Gerekirse Türkleri silah kullanarak savunacaklarını kararlılıkla bildirdiler²⁰. Tüm Avrupa kamuoyunun sempatisini toplayan Osmanlı direnişi²¹ karşısında Rusya ve Avusturya isteklerinden vazgeçmek zorunda kaldılar.

OSMANLI DEVLETİNİN EN BÜYÜK DİPLOMASİ SAVAŞI: KUTSAL YERLER SORUNU

Avrupa'daki kutuplaşmalar, Rusya'nın bir türlü dindirilemeyen hırsı ufukta savaş bulutlarının dolaşmasına neden oldu. Kutsal Yerler Sorunu özünde büyük güçlerin, isteklerini ve çıkarlarını gerçekleştirmeye yolunda ne kadar sudan gerekçelere dayanabildiklerini gösteren bir çekişmeler yumağı idi. Basit bahaneler yüzünden XIX. yüzyılın dünya savaşı olarak nitelenebilecek bir savaş yaşandı. Tüm bu gelişmeler içinde Osmanlı diplomasisi en başarılı sınavlarından birisini verdi. Tüm baskılarına ve çekişmelerine rağmen batılı hristiyan ülkeleri kendi yanına çekerek diğer bir hristiyan ülkeye karşı ittifak oluşturabildi.

Literatüre Kutsal Yerler (Makamat-ı Mübareke) olarak geçen yerler Kudüs'te bulunan ve hristiyanlar için kutsal sayılan Kamame Kilisesi, Beytül-Lahm (Betlehem) Mağarası, Kutsal Taş (Hacer-i Mugtesil), Hazret-i İsa ve Hazret-i Meryem'in makamları idi²². Bu ortaçağdan beri 6 büyük kilisenin (Ortodoks, Katolik, Ermeni, Gre-

19. Mehmed Selahaddin, Bir Türk Diplomatının Evrak-ı Siyasiyesi, İstanbul, 1306. s.75 vd.; Coşkun ÜÇÖK, Siyasal Tarih (1789-1960) s. 104

20. Harold V. TEMPERLEY, The Crimea. England and The Near East. London. 1936. s. 266.

21. Örneğin Avrupa kentlerinde sokaklarda fesli Osmanlılar alkışlanıyordu. bkz: İbnülemin Mahmud Kemal İNAL, Son Sadrazamlar, 3. Bs. İstanbul, 1982. c.I/152.; Bir defasında İngiliz gençler Osmanlı elçisinin arabasından atları çıkarıp arabayı elçiliğe kadar kendileri çektiler. bkz: Enver Ziya KARAL, Osmanlı Tarihi, 4. Bs. Ankara, 1983. cV/217.

22. Ali Fuat TÜRKGELDİ, Mesail-i Mühimme, i Siyasiyye. (Haz.: Bekir Sıtkı Baykal) 2. Bs. Ankara, 1987. c.I/2.; Bozkurt, s. 44

goryen, Süryani, Habeş, Kıptî) ortak kullanım ve yönetiminde idi²². Kamame Kilisesi 1808 yılında bir yangın geçirmiş ve iki kubbesi zarar görmüş ayrıca Beytül-Lahm'dan gümüş bir yıldız kaybolmuştu²⁴. Tamir işleri cemaatler arasında paylaşılamadığından uzun süre sürüncemede kaldı. Fransa'da II. Cumhuriyetin ilk cumhurbaşkanı olan Louis Napoleon gerilemiş olan Fransız nüfuzunu tekrar kurmak amacıyla Kutsal Yerlerden yararlanmak istedi²⁵. 1850 yılında Babıalî'ye başvuran Fransız elçisi General Aupick tamir işlerinin katoliklerce yapılması ve yıldızın katoliklerce yerine konması yolunda hükümetinin bir muhtırasını ilettiler. Fransız istekleri ortodoksların elinde bulunan üç yerin ortak kullanıma açılmasını içeriyordu²⁶. Bu durum azınlıkta olan katoliklerin hatırı için on milyon ortodoksu rahatsız edeceğinden Babıalî'yi zorda bıraktı. Rus Çarı ortodoksların eski ayrıcalıklarının devamını istediğini bildirdi²⁷.

Yeni Fransız elçisi Lavalette daha baskıcı bir tavır sergiledi. Sorunu çözmek üzere Meclis-i Vâlâ Resi Rifat Paşa başkanlığında bir komisyon kuruldu. Kurul bütün cemaatlerin elindeki fermanları gözden geçirdi, ortodoksların haklarını aşağı yukarı teyit etti. Katoliklere Hz. Meryem'in makamında ibadet etme hakkı, Kamame Kilisesi'nin yan kapısının anahtarının verilmesi gibi ayrıcalıklar verildi. Anahtar verilmesi fermanında yer almayınca elçi Lavalette itiraz etti, kendisine verilen fermana derkenar olarak "Kilisenin kapısının anahtarı Latinlere verilecektir" yazıldı. Ancak ortodokslara verilen ferman suretinde anahtardan bahsedilmediğini gören Lavalette tekrar itiraz etti, kendisine verilen fermanın senet hükmünde olduğu bildirildi²⁸.

Bu arada Babıalî tarafından görevlendirilen Afif Bey gerekli tamirleri yapmış, darbhanede yapılan yıldız yerine koymuş ve kilisenin anahtarlarını katoliklere vermişti. Bu defa itiraz etme sırası Rus elçisi Titov'a gelmişti. Kendisine Ortodoksların haklarının ortadan kalkmadığı söylendiyse de Titov artık Babıalî ile ilişkilerini

23. Kutsal Yerler için daha önce verilmiş bazı fermanlar hakkında bkz: Yacuz ER-CAN, Kudüs Ermeni Patrikhanesi, Ankara, 1988.

24. Temperley, s. 281

25. Bozkurt, s. 46

26. Temperley, s. 287; Türkgeldi, s. 2; Fransa'nın istekleri İspanya, Sardunya, Napoli gibi katolik ülkelerin temsilcileri tarafından da desteklendi. Bozkurt, s. 47

27. Adulphus SLADE, Türkiye ve Kırım Harbi, (Çev: Ali Rıza Seyfi) Ankara, 1943. s. 49.

28. Türkgeldi, s.4

kesmişti. Kutsal yerler Sorununun birinci aşaması böylece bitmişti²⁹.

Kutsal Yerler Sorunu Rus Çarı I. Nikola ile III. Napoleon arasındaki çekişmenin bir göstergesi olarak gelişti. Nikola 1852 yılında halk oyuyla imparator seçilen III. Napoleon'un imparatorluğunu tanımadı. 1848 İhtilalleri ile sarsılan Avrupa'da büyük bir askerî güç olarak ayakta kalan Rusya Osmanlı Devleti'ni ortadan kaldırmak için önünde tek engel olarak İngiltere'yi görüyordu. "Hasta Adam" olarak nitelediği Osmanlı Devleti'ni paylaşma fikrini İngiltere'nin Saint Petersburg elçisi Hamilton Seymour ile birkaç defa görüştü. Ne var ki Elçi paylaşma fikrini kabul etmek bir yana Osmanlı Devleti'nin "Hasta Adam" olduğunu bile reddediyordu³⁰. Çar umduğunu bulamayınca Fransız elçisi Castelbajac'a yanaşmak istedi. Ondan da olumlu yaklaşım görmeyince Rusya'nın tek başına Osmanlıyı ortadan kaldırma işine girişmesine karar verdi³¹. Kararını uygulamak için kendisine bir gerekçe lâzımdı. O da kapanmış görünen Kutsal Yerler Sorununu tekrar kurcaladı.

Kutsal Yerler Sorununun çözümünde Rusya'nın aldatıldığını ileri sürerek durumun düzeltilmesi amacıyla Finlandiya Genel Valisi ve Rus Deniz Bakanı olan Prens Mençikov'u İstanbul'a gönderdi³². Osmanlı diplomasisi için daha güç bir savaş başladı. Denge politikasını başarıyla uygulayan Osmanlı diplomasisi Mençikov geldiğinde güçlü desteklerden yoksundu. İngiliz ve Fransız elçileri ülkelerinde idiler. Ayrıca Mençikov diplomatik nezakete uymayan hareketlere girişti. Sadrazamı sivil kıyafetle ziyaret ederek, Hariciye Nazırı Fuad Paşa'yı şikayet etti. Kilise anahtarlarının katoliklere verilmesinden sorumlu tuttuğu Fuad Paşa'yı ziyaret etmedi. Bunun üzerine Fuad Paşa istifa etti³³, yerine Rıfat Paşa Hariciye Nezaretine getirildi. Bu ilk davranışlarını başarı sayan Mençikov isteklerini bir nota ile Babıalî'ye ilettili³⁴. Kutsal Yerler Sorununda ortodoksların

29. Türkgeldi, s.5; Bozkurt, s. 48

30. Türkgeldi, s. 9 vd.; Bilal ŞİMŞİR, "Kırım Savaşı Arifesinde Mustafa Reşid Paşa'nın Yazışmaları" Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildirileri, Ankara, 1987. s. 78 Belge. 1-5

31. Genelkurmay Başkanlığı, Osmanlı-Rus Kırım Harbi Kafkas Cephesi Harekatı (1853-1856), Ankara, 1986. s. 51 vd.

32. Abdurrahman Şeref Efendi, Tarih Musahabeleri, (Sadeleştiren Enver Koray), Ankara, 1985. s. 116; Temperley, s. 304; Slade, s. 227

33. Fuad Paşa kendisinin ziyaret edilmemesini istifa nedeni olarak görmemiş ancak daha sonradan ortaya çıkabileceğini tahmin ettiği baskılara karşı önlem olarak istifa ettiğini söylemiştir. İnal, I/156 vd.

34. Nota metni için bkz: Türkgeldi, I/253

haklarının çiğnendiğini ileri sürerek durumun düzeltilmesini ve konunun Küçük Kaynarca gibi bir anlaşma metnine bağlanmasını istedi. Rıfat Paşa Fransa'ya bir ferman verildiğini söyleyerek ancak Fransa'nın onayıyla yeni bir düzenleme yapılabileceğini söyledi. Rıfat Paşa Mençikov'u epey oyaladı.

Bu arada İngiliz elçisi Stratford de Redcliffe ile Fransız elçisi Lecour İstanbul'a gelerek görevlerine başladılar. Bu durum Osmanlı diplomatlarını bir ölçüde rahatlattı. Rıfat Paşa'nın Rus isteklerini ayrı ayrı değerlendirme politikası yabancı diplomatlarca da uygun bulundu. Çünkü Kaynarca benzeri bir anlaşma Padişahın hükümlerine haklarına aykırı idi³⁶.

Mençikov ve Lacour, Stratford de Redcliffe tarafından bir araya getirilerek bir uzlaşma ortamı sağlandı. Ancak mençikov bir anlaşma metni oluşturulmasında ısrar ediyordu. Rıfat Paşa bu kez yumuşak politikasını değiştirerek bu isteği kesin bir dille reddetti. Bocalayan Mençikov beş günlük bir süre tanıdı³⁷, ayrıca Reşid Paşa'yla yazışarak kendisinin işbaşında olması durumunda daha kolay bir uzlaşma sağlayabileceklerini bildirdi³⁸. Bunun üzerine Padişah derhal Reşid Paşa'yı Hariciye Nazırı atadı. Ancak Reşid Paşa konuya tam vakıf olmadığını bildirerek sürenin uzatılmasını istedi. Prens bunu reddedince Reşid Paşa hemen karar veremeyeceğini bildirdi. Toplanan özel bir meclis Rus isteklerini büyük bir çoğunlukla reddetti. Yabancı elçilerin arabuluculuk girişimleri Mençikov tarafından oyalama olarak nitelendirildi. Bu arada Mençikov bir işgal durumunda neler yapılabileceğini inceledi ve çıkarma için en uygun yerin Büyükdere olduğunu Çar'a rapor etti³⁹. Yabancı ülkelerin desteğini de sağlayan Osmanlı diplomasisi Prens Mençikov'un isteklerini tümüyle reddetti. Prens bunun üzerine son bir ultimatom vererek artık tüm sorumlunun Babıâli olacağını bildirdi⁴⁰. Ve hiçbir kazanç elde edemeden aylarca İstanbul'da dolaştıktan sonra ülkesine döndü. Çar Nikola olayın ayrıntılarını öğrenince "Abdülmeccid'den yediğim tokadın acısını ve beş parmağının izlerini yüzümde

35. İngiliz elçisi Stratford Canning İngiltere'ye dönüşünde kendisine asalet verilmiş ve Lord Stratford de Redcliffe ünvanını almıştı.

36. Lane-Poole, s. 174.

37. Mehmed Selahattin, s. 49 vd.; Abdurrahman Şeref, 118; Türkgeldi, s. 226; Temperley, s. 320 vd.; Lane-Poole, s. 179 vd.; Şimşir, s. 79 Belge: 11

38. Şimşir, s. 79, Belge: 12; İngiliz Elçisinin gönderdiği Legofet Bey'in Mençikov'u bu konuda ikna ettiği söylentisi için bkz: Abdurrahman Şeref, s. 118; İnal, I/61.

39. Genelkurmay, s. 55

40. Şimşir, s. 80, Belge: 14-15-16.

duyuyordum" diyerek duygularını ile getirdi⁴¹. Rus Dışişleri Bakanı Kont Nesselrode Reşid Paşa'ya ağır bir nota göndererek Mençikov'un isteklerinin yerine getirilmesini temenni etti; aksi takdirde Rus ordularının sınırı geçeceklerini, bunu da menfaat için değil haklarını güvence altına almak amacıyla yapacaklarını bildirdi⁴².

Bunalımın bu şekilde sonuçlanan ikinci aşamasıyla birlikte artık savaş gündeme gelmişti. Rus tehdidine karşılık İngiltere ve Fransa donanmalarını Çanakkale açıklarına gönderdiler. Nitekim çok geçmeden Rus orduları Eflâk ve Boğdan'a girdiler. (Temmuz 1853) Babıalî tek başına silahla karşı koyabilecek durumda olmadığından işgali protesto ile yetindi. Batılı devletler durumun çözümü için Viyana'da bir konferans düzenlediler. Çeşitli görüşmelerden sonra III. Napoleon'un hazırladığı metin genel kabule lââyık bulundu. Viyana Notası olarak adlandırılan bu belge Osmanlılarca aynen benimsenirse Çar tarafından kabul edilecekti. Ancak Babıalî hükümlerlik haklarına gölge düşürücü içeriği nedeniyle belgeyi reddetti. Çar Nikola ise himaye hakkının Avrupalılarca belgeye alınmasını zafer olarak görüyordu. Bu nedenle notada herhangi bir değişikliğe yanaşmadı⁴³.

Barış umutları tükenmekte olan Babıalî askerî hazırlıkları hızlandırdı. 1853 yılı Eylül sonunda ise toplanan Meclis-i Umumi savaş kararı aldı. Ancak devletin içinde bulunduğu zor durum nedeniyle saldırı değil toprakları koruma yönünde savunma savaşı yapılacaktı⁴⁴. Kaldı ki mali durum bunu bile kaldıracak güçten yoksundu. Rumeli Ordusu komutanı Ömer Paşa'ya gerekli talimat gönderildi. Diplomasinin çözemediği sorun silahlara bırakılmış oldu.

Eflâk ve Boğdan'daki işgal ordusu komutanı Gorçakov'a çekilmesi için 15 günlük bir süre tanıyan Ömer Paşa teklifinin reddedilmesi üzerine savaşa başladı ve önemli başarılar elde etti⁴⁵. Morali yükselen Babıalî artık diplomatik önerileri geri çeviriyordu. Bu arada İstanbul'da çıkan savaş yanlısı gösterilerin⁴⁶ yabancılar aleyhine bir havaya dönüşmesinden çekinen elçiler donanmalarını İstanbul'a çağırıldılar. Bu aceleci davet Rusya'yı kızdırdı. Rusya'nın Karadeniz

41. Abdurrahman Şeref, s. 119.

42. Şimşir, s. 83, Belge: 24

43. Türkgeldi, s. 25; Temperley, s. 344

44. Meclis-i Umumi toplantısı zaptı için bkz: Türkgeldi, I/315

45. Temperley, s. 366 vd.

46. Ahmed Cevdet Paşa, Tezakir, (Yay: Cavid Baysun), 2. Bs. Ankara, 1986. c. I/23 vd.; İnal, I/64; Slade, s. 75.

donanması devriye amacıyla Sinop Limanında demirlemiş olan Osmanlı donanmasını yaktı. Öteden beri Çarın savaşa durdurulması yanlısı olan İngiliz elçisi Lord Stratford bu olaydan sonra İngiliz ve Fransız hükümetlerini savaşa ikna etti. Çara yapılan son barış teklifleri karşılıksız kaldı⁴⁷. İngiliz ve Fransız elçileri Saint Petersburg'u terkederek savaş halini ilan etmişlerdi. Lord Stratford gelişmeleri anılarında şöyle değerlendirdi⁴⁸:

"...Bütün bunların bir tek sorumlusu var. Bir çeyrek yüzyıldır bütün Avrupayla oyun oynamaya kalkışan, bu arada zaman zaman kendisini de oyuna etiren adamda bütün kabahat.. Bir yanda kötü bir davaya bağlanmış güçlü bir insan, karşısında ise davası haklı ama zayıf biri..."

KIRIM SAVAŞI

Kutsal Yerlerle başlayan bunalım diplomatik yollardan halledilemeyince topyekün savaş kaçınılmaz oldu. Babıâlî 12 Mart 1854'te toprak bütünlüğünün korunması amacıyla İngiltere ve Fransa ile ittifak anlaşması imzalandı⁴⁹. Rusya'ya Eflak ve Boğdan'dan çekilmek üzere verilen ultimatom cevapsız kalınca Fransa ve İngiltere de Rusya'ya savaş ilân ettiler. Mayıs ayından itibaren Kırım'a asker sevkıyatı başladı. Savaşa Osmanlı Devleti 70.000, Fransa 50.000, İngiltere 25.000 sonradan ittifaka katılan Piyemonte 15.000 kişilik kuvvetle katıldılar⁵⁰. 1854 yılının çok sert geçen kışı çok sayıda asker kaybına yol açtı⁵¹. Bunun verdiği yılgınlıkla 1855 Martında bir barış konferansı toplanması kararlaştırıldı. Bu arada Çar I. Nikole 2 Mart 1855'te ölünce barış umutları arttı. Ne var ki Karadeniz'in kapalılığı ve tarafsızlığı, Rus gemilerinin sayısının sınırlandırılması maddeleri konferansın tıkanmasına yol açtı⁵². Bu arada savaş yüzünden iyice çıkmaza giren Osmanlı maliyesi ilk defa dış borç almak zorunda kaldı. Fransa'dan sağlanan kredi ve savaşa daha fazla asker göndermiş olmak Fransız nüfuzunu arttırdı⁵³.

Rusya'yı barışa zorlamak amacıyla yoğunlaştırılan askerî hareket sonunda 8 Eylül 1855'te Sivastopol düştü. böylelikle Kırım Sa-

47. Türkgeldi, 329 vd.

48. Lane-Poole, s. 202.

49. Tükin, s. 253

50. Türkgeldi, s. 39; Lane-Poole, s. 232

51. Ölenler arasında Fransız kuvvetleri komutanı Saint Arnaud da bulunuyordu.

52. Türkgeldi, s. 45 vd.; Tükin, s. 259.

53. Cevdet, Tezakir, I/21 vd.

54. Slade, s. 227 vd.; Lane-Poole, s. 251 vd.

vaşı bitmiş oldu⁵⁴. Ne var ki öte yandan müttefiklerce yardım gönderilmesi engellenen Kars Kasım ayında Rusların eline düştü⁵⁵.

ISLAHAT FERMANI'NIN HAZIRLANIŞI VE İLANI

Kırım Savaşı temelde Osmanlı toprak bütünlüğünü sağlamak amacına yönelik olduğundan kalıcı barış düzenlemelerinin de odak noktası olması kaçınılmazdı. 1841 yılından bu yana çokuluslu anlaşmalara taraf olan Osmanlı Devleti bir Avrupa ittifakı sağlayarak savaştan galip çıkmıştı. Bu nedenle de Avrupa devletler ailesinden sayılması için genel bir anlayış ortaya çıkmıştı. Ancak müttefikleri hristiyan dünyanın üyeleri olduğundan Osmanlı Devletindeki hristiyanlar lehine yeni birtakım reformlar yapılması gerektiğine inanıyorlardı⁵⁶. Bu düzenlemeler için devlet adamlarından ve yabancı elçilerden bir komisyon oluşturuldu. Bu komisyonun çalışmalarıyla ortaya çıkan metin Islahat Fermanı olarak Padişah tarafından ilân edildi⁵⁷.

Ancak Islahat Fermanı gerek hazırlanışı ve gerekse içeriği ile genel bir hoşnutluk sağlayamadı. Başta Mustafa Reşid Paşa olmak üzere yenilik taraftarları bile pek çok hakkın bir defada verilmesini sakıncalı buldular⁵⁸. Elçiler birbirlerinden şikayetçi idiler. Özellikle Lord Stratford'un her dediğinin yapıldığı iddia ediliyordu. ortak inanca göre Osmanlı devlet adamları elçilerin bile düşüncesinin ötesine geçmişlerdi⁵⁹.

Fermandaki eşitlik hükümleri ve azınlıkların da bu eşitlik anlayışı doğrultusunda askerlik hizmetiyle yükümlü kılınmaları ferma-na karşı baştan tepki oluşturdu⁶⁰. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin insiyatifinde bulunması gereken konuların elçilerin bulunduğu bir ortamda tartışılarak uluslararası hale getirilmesi eleştirilen bir başka yön oldu. Bununla birlikte Islahat Fermanı'nın çağdaşlaşma yönünde önemli bir adım olduğu kaçınılmazdı.

55. Slade, s. 245; Genelkurmay, s. 141

56. Cevat Eren, "Tanzimat" Mad. İA.

57. Ferman metni için bkz: Karal, Tarih, V/258.

58. Cevdet, Tezakir, I/75.

59. Cevdet, Tezakir, I/70.

60. Örneğin İznik Piskoposu ferman okunduktan sonra keseye konurken "Allah vere de orada kalsa" diyerek tepkisini belirtmişti. Engelhardt, s. 95.

PARİS ANLAŞMASI (30 MART 1856)

Tüm tarafların barışa hazır hale gelmelerinden sonra III. Napoleon'un önerisiyle 25 Şubat 1856 tarihinde Paris'te barış konferansı toplandı⁶¹. Bu konferans Osmanlı Devleti için hem siyasal hem de diplomatik açıdan XIX. yüzyılın zirvesini teşkil etti. Mehmed Emin Ali Paşa ve Mehmed Cemil Bey tarafından temsil edilen⁶² Osmanlı Devleti Avrupa Devletler Ailesi (Avrupa Konseri)'nin onurlu bir üyesi sayıldı. Eflak ve Boğdan üzerindeki Rus iddia ve koruyuculuğu kaldırıldı, Tuna Nehrinde serbest ulaşım sağlandı, Karadeniz tarafsız hale getirildi ve Rus deniz gücü sınırlandı, anlaşma devletlerinden hiçbirisinin Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale hakkı olmadığı belirtildi. Diğer bir değişle aşağı yukarı status-quo korunmuş oldu. Ali Fuat Türkgeldi'nin ifadesiyle "...Bir anahtarın bir cemaate verilmesi, bir diğer topluluğa ibadete katılma hakkı, bir imparatorun kendisini tanımayana gücenmesi sonucu çıkan bunalım doğulu ve batılı devletleri birbirine düşürmüş; gülle, kurşun, soğuk ve hastalık yüzünden ikiyüz elli bin insanın canına mal olduktan sonra sonucu sifra eşitlenmiştir..."⁶⁴

Paris Anlaşması Avrupa'da Fransız nüfusunun pekişmesini sağladı. Osmanlı Devleti'nde ise yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Her ne kadar anlaşmada içişlerine müdahale olmayacağı hükme bağlanmışsa da dış müdahaleler giderek arttı. Hatta bu döneme "Tecedüd-ü Müdahelat" dendiği bile oldu⁶⁵. Babıalî hem Avrupa'daki gücü hem de mali desteği nedeniyle Fransa'ya yakınlaştı, İngiltere'ye yakın dış politika yavaş yavaş terkedildi. Hatta Sadrazam Ali Paşa İngiltere'ye başvurarak elçi Lord Stratford'un değiştirilmesini bile istedi.

Uluslararası bir anlaşmaya rağmen Batılı devletler Osmanlı Devleti'ni Avrupa Konserine tam olarak kabul etmediler. Babıalî için Paris Barışını izleyen 20 yıl savaşız ancak iç karışıklıklarla dolu bir huzursuzluk dönemi oldu. İç sorunlar ise yabancı müdahalesi yüzünden kolayca uluslararası bir nitelik kazandı.

İlk sorun Eflak ve Boğdan'da yaşandı. Paris Anlaşması uyarınca yapılan seçimleri kazanan beyler Babıalî tarafından atandı. Fakat

61. Tükin, s. 276.

62. Türkgeldi, I/94.

63. Üçok, s. 121

64. Türkgeldi, I/1

65. Er en, s. 745 vd.

bu beyler Fransa'nın istediği gibi birleşme yanlısı çıkmayınca Fransa seçimlerin yenilenmesini istedi⁶⁶. Fransız elçisi Thouvenel istediğini yaptırabilmek için İstanbul'u terketti⁶⁷. Rusya, Prusya ve Sardunya ve Fransa'yı izledi⁶⁸. İngiltere Avrupa'da yalnız kalmamak için Fransız görüşüne yaklaşınca Babıalî seçimi iptal etmek zorunda kaldı. Sorunu görüşmek üzere Paris'te toplanan konferans "Eflak ve Boğdan Birleşik Ülkeleri" adı altında iki ülkeyi birleştirme yolunda ilk adımı attı⁶⁹. 1859 seçimlerinde Albay Aleksandr Cuza'nın şahsında kişisel birlik sağlayan iki ülke Aralık 1861'de yayınlanan bir fermanla bütünlüğünü Babıalî'ye onaylatmış oldu. Birliğin başına Cuza yerine 1866'da Prens Karl von Hohenzollern getirildi⁷⁰.

Bu arada Tanzimat Dönemi diplomasisinde önemli roller oynamış olan üç kişi politika sahnesinden ayrıldı. İlk olarak, çeşitli aralıklarla 1812'den bu yana İstanbul'da elçilik göreviyle bulunan Lord Stratford de Redcliffe kariyerini tamamlayarak ülkesine döndü. (Aralık 1857)⁷¹ çok geçmeden yenileşme hareketinin büyük ustası Mustafa Reşid Paşa 8 Ocak 1858'de öldü⁷². Son olarak da adını Osmanlı tarihine reformcu padişah olarak yazdıran Sultan Abdülmecid hayata gözlerini yumdu. (25 Haziran 1861)⁷³ Bu durum diğer bir deyişle Osmanlı dış politikasında İngiliz etkisinin artık iyice zayıfladığının göstergesi oldu.

Yeni bir huzursuzluk Lübnan'da patlak verdi. Lübnan'da uzun süredir yatışmış bulunan olaylar tahrikler sonunda tekrar alevlendi ve bu kez Suriye'ye de sıçradı. Fransa olayların uluslararası bir askerî güç kullanılarak bastırılması gerektiğini savunduysa da umduğu desteği sağlayamadı⁷⁴. Bu arada Paris'teki Osmanlı elçisi Ahmed Vefik Efendi (sonradan Paşa) uzun bir süre Fransız Dışişleri Bakanı Thouvenel'i oyaladı. İyice bunalınca da ortadan kayboldu, ancak Fuad Paşa Suriye'ye gidip olaya el koyduktan sonra ortaya çıkarak görüşmelere devam etti⁷⁵. Fuad Paşa suçluları cezalandırdı, düzeni sağladı⁷⁶. Gönderilen Fransız birlik Lübnan ve Suriye'de "askerî bir

66. Oysa seçim sistemi bizzat Fransız elçisi Thouvenel tarafından kaleme alınmıştı, Fransa'nın şikayeti yersizdi. Karal, Tarih, VI/57.

67. Türkgeldi, I/190

68. İnal, I/17; Eren, s. 745

69. Metin için bkz: Türkgeldi, I/447

70. Üçok, s. 145

71. Cevdet, Tezakir, II/38; Lane-Poole, s. 269

72. Cevdet, a.g.e. II/40

73. A.H.ONGÜNSÜ, "Abdülmecid" Mad. İA. s. 74

74. Halûk ÜLMAN, 1860-1861 Suriye Buhranı, Ankara, 1966, s. 50

75. İnal, II/654

gezinti" yapmakla yetindi⁷⁷. Fuad Paşa başında hristiyan bir mutasarrıf ve her cemaatten iki temsilcinin bulunduğu bir meclisli yeni yönetim oluşturdu. Yönetimin başına David Efendi getirildi⁷⁸.

Osmanlı diplomasisi yeni bir yaklaşıma Abdülaziz döneminde tanık oldu. Bir Osmanlı Padişahı ilk kez bu dönemde sefer amacı olmaksızın yurt dışı geziler yaptı. Abdülaziz önce özerk bir yapı kazanmış olan Mısır'ı ziyaret etti. (1863) III. Napoleon'un daveti üzerine de Paris'e gitti. (1867)⁷⁹ Gerek Padişah ve gerekse yanında bulunan Fuad Paşa bu yolculuklarda iyi bir izlenim bıraktılar. Padişah Paris'ten sonra Londra, Berlin ve Viyana'ya da uğrayarak görüşünü arttırdı. Bu geziler sırasında Osmanlı tarihinde ilk kez olarak bir sadrazam (Ali Paşa) saltanat naibi olarak İstanbul'da kalıp Padişaha vekâlet etti.

İç karışıklıklara yeni bir halka olarak Girit İsyanı eklendi. Yunanistan'a katılmak amacıyla ayaklanan Giritli Rumlar bu isteklerini gizleyerek bir hristiyan yönetici istediler. Müslümanlar karşısında tehlikede olduklarını ileri sürerek hristiyan kamuoyunun desteğini sağladılar. Nitekim çok geçmeden Fransa ve Rusya Babıalî'ye sorunun çözümü için hastalıklı uzuvların kesilip atılması gerektiği yönünde "ver-kurtul" yöntemi önermekten geri kalmadılar⁸⁰. Bu önerileri reddeden Babıalî orada 30 yıl valilik yapmış olan Giritli Mustafa Naili Paşa'yı gönderdi. Onun aldığı önlemler yeterli olmayınca bizzat Sadrazam Ali Paşa Girit'e giderek olaya el koydu⁸¹. Batılı devletlerin baskısıyla genel af ilan edildi. Bir dış müdahale ihtimalinden çekinen Ali Paşa dikkatli bir politika izledi. İsyanlıların silahlarını genel afı bırakmalarından sonra Yunanistan ile ada arasındaki bağlantıları kesti. Bu durum Osmanlı-Yunan ilişkilerinin kopmasına neden oldu⁸². Ancak Yunanistan eskisi kadar sempati toplayamayınca tekrar ilişkileri tamir etmek zorunda kaldı. Ali Paşa adada oluşturduğu yeni yönetime Rumları da ortak etti, Müslüman ve hristiyanlar eşit sayıda temsilciyle yeni idarede yer

76. Ülman, 40 vd.

77. "Promenade Militaire" tanımlaması Fuad Paşa'ya aittir. Ülman, s. 90

78. Ülman, s. 120 vd.

79. A.H. ONGUNSU, "Abdülaziz" Mad. İA. s. 59.

80. Kenneth BOURNE, "İngiltere ve Girit İsyanı, 1866-1869", DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, c. I, sayı. I. (1962) s. 258.

81. İnal, I/22

82. Bourne, s. 268 vd.

aldılar⁸³. Ne var ki bu çözüm şekli İstanbul'da geniş tepkilere yol açtı, hatta Ali Paşa'nın Girit'i Rumlara verdiği bile ileri sürüldü⁸⁴.

Girit'ten sonra uluslararası kamuoyunun gündemine Boğazlar Sorunu tekrar girdi. Rusya Paris Anlaşmasıyla konan kısıtlamaların kaldırılması için öteden beri fırsat kolluyordu. 1870 yılında Fransa Prusya ile yaptığı savaşta yenilince Avrupa'da dengeler alt-üst oldu. Bundan yararlanan Rusya Karadeniz ile ilgili kısıtlamaların sadece kendisine zarar verdiğini, bu nedenle artık bu hükümleri tanımadığını aynı şekilde Osmanlı Devletinin de dilediğince hareket etme hakkına sahip olduğu gibi hükümler içeren bir notayı Paris Anlaşmasına taraf olan devletlere verdi⁸⁵. Sadrazam Alî Paşa nota Rus Maslahatgüzarı tarafından kendisine verilirken "Demek bize savaş getiriyorsunuz" demekten kendini alamadı⁸⁶. Konuyu görüşmek üzere toplanan Londra Konferansı Rusya'nın bağlı olduğu kısıtlamaları kaldırdı. Buna karşılık Osmanlı Devleti Boğatları barışzamanında da dost ve müttefik ülkelerin gemilerine açabilme hakkını elde etti. Diğer bir deyişle 1841'de kaybettiği hükümlerlik haklarına tekrar kavuşmuş oldu⁸⁷.

Tanzimat diplomatlarının son iki büyük ismi Keçecizade Mehmed Fuad Paşa 12 Şubat 1869'da, Mehmed Emin Alî Paşa ise 7 Eylül 1871'de öldüler. Bu bağlamda Boğazlar Sorunu Tanzimat diplomasinin çözdüğü son uluslararası konu oldu. Gerçi-genel olarak Tanzimat Döneminin sonu olarak 1876 tarihi öngörülmektedir; ancak diplomatik yaklaşım olarak, Saray ve Babialî arasındaki güç dengesi olarak Tanzimat'ın sonu Alî Paşa'nın ölümü olmuştur. Bu tarihten sonra Osmanlı Diplomasisi uluslararası dengeleri kullanarak kişilikli bir politika izlemekten uzaklaştı. Babialî ise Saray karşısında otoritesini yitirerek bir denge unsuru olma özelliğini uzun süre için kaybetti. Bu nedenle Tanzimat diplomasisinin genel çizgisini verdiğimiz yazımızı burada bitiriyoruz.

83. Türkgeldi, III/141 vd.

84. Örneğin Ziya Paşa'nın şu şiiri ünlüdür: İnal, I/24

"Sardı âlii zemane ne yapardı aceba
Köprülüzade şu hengâmede sağ olsa idi
Kapucüzade ile farkı budur Köprülünün
Birizi almış idi, diğeri verdi Giridi..."

85. Tükin, s. 290 vd.

86. Tükin, s. 297

87. Tükin, s. 301 vd.

SONUÇ

Tanzimat Dönemi diplomatik faaliyetlerine ana hatlarıyla değinmeğe çalıştık. Görünen odur ki Osmanlı diplomasisi uluslararası dengeleri ustalıkla kullanabilmiştir. Tanzimat Dönemine askerî bakımdan oldukça zayıf giren (Navarin'de donanmasını, Konya'da ordusunu kaybeden) Osmanlı Devleti için diplomatik çözüm yolu doğru bir tercihti. Tanzimatın diplomasiden yetişen devlet adamları bu tercihle ülkeye saygınlık sağlayabildiler. Güttükleri politikanın gereği olarak kuşkusuz bazı tavizler verdiler. Ancak onların faaliyetleri değerlendirilirken askeri açıdan güçsüz, ekonomik açıdan ise çökmüş bir ülkenin temsilcileri oldukları gözardı edilmemelidir.

Tanzimat Döneminde yenileşmeyi hedefleyen ancak başta ekonomik olmak üzere çeşitli nedenlerle reformları amaçladığı düzeye getiremeyen Osmanlı Devleti çağdaşlık çizgisini en iyi biçimde diplomasi alanında yakaladı. Uluslararası mücadele ve müzakere tekniklerini çağdaş ölçüler içerisinde yetkinlikle kullanan diplomatlara Tanzimat süresince sahip oldu. Gerileme ve çöküş dönemleri içinde Tanzimat diplomasisi parlak bir devir olarak tarihe geçti.

